
THE FATE OF CULTURAL HERITAGE IN KOSOVO AND METOHİJA

The origins of the endowments of the Serbian Orthodox Church and the heritage of the Serbian state can be traced in documents since the Early Middle Ages. Throughout the course of their long history, Serbian religious objects have often been exposed to attacks of numerous invaders. In the centuries of the Ottoman rule, both the people and the heritage, tangible and intangible, suffered much. However, not even those sufferings can be compared to the hardship borne by them since June 1999, when the region of Kosovo and Metohija, due to unfavourable political circumstances, was turned into a protectorate of the United Nations and occupied by considerable military forces and civil administration of the Mission.

As a single glance at figures shows, it is in Kosovo and Metohija that the richest group of monuments of religious endowments bequeathed by the Christian East to the European civilization can be found. According to the official inventory of protected cultural properties of the Republic of Serbia, as of 1986 and 1994, more than three hundred cultural properties, belonging to the 1st and the 3rd categories, have been granted protected status in Kosovo and Metohija. There is also a considerable number of properties having status of *recognized heritage*, i.e. preventively protected properties.

A continuous series of monuments over a period of four millennia, from the prehistory to the present times, is the most convincing evidence of the importance of this area in the course of history. A considerable number of cultural properties in the highest categories – mediaeval monumental heritage in particular – distinctly shows that the Serbian mediaeval state, marked by the Nemanjić dynasty, which gave ten rulers in the course of two centuries (1168-1371), once belonged to the developed countries of Europe. This is the heritage that continued the tradition of the Byzantine architecture: numerous religious objects and cities were built on Byzantine foundations, while in some of them elements of Western European mediaeval architectural styles – before all Romanesque – were incorporated in a unique, original manner. The fact that king Stephen Dečanski (1322-1331) dedicated to Christ Pantokrator his great burial church in the

СУДБИНА КУЛТУРНЕ БАШТИНЕ НА КОСОВУ И МЕТОХИЈИ

Настанак светиња Српске православне цркве и баштине српског народа и српске државе документовано се може пратити од раног средњег века до данашњих дана. Током своје дуге историје, српске светиње су често биле изложене нападима разних освајача. У вековима турске власти трпели су и народ и светиње, али не у толикој мери као што се то догађа од јуна 1999. године, када је простор Косова и Метохије, следом неповољних политичких догађања постао протекторат Уједињених нација, на коме су смештене значајне војне и цивилне снаге Мисије.

Најбогатија уметничка група сакралне архитектуре коју је европска цивилизација наследила од хришћанског Истока налази се управо на територији Косова и Метохије, што потврђује и летимичан поглед на бројчане податке. Према регистру заштићених културних добара из 1986. и 1994. године, на простору Косова и Метохије заштићено је преко три стотине културних добара у *првој* и *трећој* категорији, са значајним бројем *евидентираних културних добара*, која се налазе у процесу претходне заштите.

Непрекинути след споменика током четири миленијума, од праисторије до наших дана, на најочигледнији начин потврђује историјски значај овог простора. Изузетно значајан број културних добара у највишим категоријама, посебно споменичко наслеђе из средњег века, упечатљиво показује да је српска средњовековна држава, коју обележава династија Немањића у континуитету од два века и десет владара (1168–1371), својевремено припадала развијеним земљама Европе. То је баштина која је наставила традицију византијског градитељства и која је део својих верских грађевина и градова подигла на тим темељима, а у неким, на јединствен и непоновљив начин, интегрисала и елементе западних средњовековних стилова, романике, пре свега. Очит и поштовања достојан пример верске ширине представља чињеница да је краљ Стефан

monastery of Dečani, entrusting its construction to the Franciscan Vito, a member of the order of Friars Minor from Kotor, is an obvious and respectable example of an unbiased approach. The architecture of the region acquired some specific features owing to the facts that some other royal mausolea were built in Kosovo and Metohija – like burial churches of king Uroš III Milutin in Banjska and emperor Dušan in the monastery of Holy Archangels near Prizren – and that the Patriarchate of Peć, an important religious centre, with its church of Holy Apostles, was the burial place of the highest Serbian prelates since the 13th century.

Kosovo and Metohija was the homeland of numerous aristocratic families (Musićs, Brankovićs, Lazarevićs) and their estates were situated in this region. However, the greatest part of the land, rich in ores, belonged to the rulers. The rulers granted to the monasteries vast estates, including villages and shepherds' settlements (katuni), so that the major part of the present territory of Kosovo and Metohija was occupied with church estates – metochies. It was for that reason that the western part of the region got the name of Greek origin – Metohija.

In the centuries of the Ottoman rule, people gathered around churches and monasteries. After the sudden change of fortune in the war operations of the Austrian general Piccolomini, whose campaign against the Ottoman Empire was readily supported by the Serbian population of Kosovo and Metohija, Serbs were forced to migrate to northern areas, across the rivers of Sava and Danube (1690) in order to escape retaliation. In the opening decades of the 18th century, the great Ottoman Empire began to show signs of weakness, while after the First Serbian Uprising (1804-1812), the Ottoman authorities were compelled to accept requests of the great powers, and Russia in particular, regarding protection of the Christian population in the Balkans. When Serbia and Montenegro finally managed to liberate Kosovo, Metohija and the whole region of Old Serbia in 1912, not a single of the most important monuments of Islamic architecture was destroyed or desecrated – Bayrakli mosque in Peć, Sinan-pasha's mosque in Prizren, built in the 17th century of stone and fragments of sculptural decoration brought from the ruins of the monastery of Holy Archangels near Prizren (an endowment of emperor Dušan), the Imperial (Fetih) mosque in Priština or Hadum-mosque in Đakovica.

Unfortunately, the major part of Christian religious objects, which despite all managed to survive centuries of hardship, could not withstand the latest devastations lasting since 1999 - more precisely since the arrival of the international military and civil representatives of the UN Mission in Kosovo and Metohija. Destruction and devastation of the Christian cultural heritage of Serbia, and particularly its mediaeval heritage, which in other European countries usually acquires special treatment, is unprecedented in the recent history of Europe.

Дечански (1322–1331) Христу Пантократору посветио велики надгробни храм у манастиру Дечанима, а зидање поверио фрањевцу Вити, припаднику реда Мале браће из Котора. Архитектура овог подручја добила је посебна обележја управо због тога што су на Косову и Метохији зидани и други надгробни храмови – Уроша III Милутина у Бањској и цара Душана код Призрена, у манастиру Светих арханђела и што је Пећка патријаршија, средиште духовног живота, са Светим апостолима у свом језгру, од XIII столећа била покојиште највиших српских духовних достојанственика.

Косово и Метохија је у средњем веку била завичај великом броју угледних српских властeosких породица (Мусићи, Бранковићи, Лазаревићи), које су овде имале своје поседе, док су земљиштем богатим рудама располагали у највећој мери сами владари. Они су даривали манастире огромним имањима са селима и катунима, тако да је највећи део данашње територије Косова и Метохије био прекривен црквеним поседима – метосима. Због тога су западни крајеви и добили назив грчког порекла – Метохија.

У дугим вековима турске власти становништво се окупљало у црквама и манастирима – све до обрта у ратној срећи аустријског генерала Пиколоминија, чији је поход против Османске империје српски народ на Косову и Метохији подржао, па је зато, страхујући од освете, био принуђен да се исели у крајеве преко Саве и Дунава (1690). Првих деценија XVIII века почело је узмицање Османског царства, а после Првог српског устанка (1804–1812) власт је била приморана да прихвати захтеве великих сила, нарочито Русије, да штити хришћанско становништво на Балкану. Када су најзад, 1912. године, Србија и Црна Гора ослободиле Косово, Метохију и читаву Стару Србију, ниједан од исламских споменика није био порушен ни оскрнављен – Бајракли-џамија у Пећи, Синан-пашина џамија у Призрену, саграђена у XVII веку искључиво од камена и делова архитектонске пластике донесених из манастира Светих арханђела код Призрена (задужбине цара Душана), затим Царска (Фетих) џамија у Приштини или Хадум-џамија у Ђаковици.

Највећи број хришћанских храмова који су се, упркос свему, одржали вековима, на жалост, није опстао након последњих разарања – од 1999. године до данас, прецизније од доласка међународних војних и цивилних представника Мисије УН на простор Косова и Метохије. Уништавање и разарање хришћанског културног наслеђа Србије, посебно оног дела који датира из средњег века, а који се у другим европским државама чува са изузетном пажњом, незампањено је у новијој европској историји.

The purpose of this document, jointly published by the Ministry of Culture of the Republic of Serbia and the Museum in Priština (displaced), with kind assistance of the Information Service of the Serbian Orthodox Diocese of Raška and Prizren, is to point to the dramatic situation of the Christian cultural heritage and other religious objects in Kosovo and Metohija. It presents information about 145 categorized and protected properties of the Orthodox Christian religious and vernacular architecture. In order to give the fullest possible insight into the scale of devastation of the cultural heritage, the publication includes the information about 16 Christian religious objects destroyed in the latest outburst of violence in March 2004, which have not been recognized as cultural properties by the official heritage protection service of the Republic of Serbia, but which undoubtedly are of importance to the Serbian Orthodox Church and the Serbian population of Kosovo and Metohija.

Along with the detailed presentation of the devastations and acts of violence that took place in March 2004, given in the text under the title *Religious objects and cultural properties destroyed in the March pogrom*, the book comprises two more chapters: *Destroyed and damaged cultural properties in Kosovo and Metohija, 1999-2004* and *Cultural Properties at Risk in Kosovo and Metohija*. All the lists of cultural properties presented in this document have been based on two official documents of the Republic of Serbia: *Registered Immovable Cultural Properties*, current as of December 31, 1994, Republic of Serbia, Statistical Office of the Republic of Serbia, Bulletin 372, Belgrade 1995, and *Monumental Heritage of Kosovo and Metohija*, Institute for the Protection of Cultural Monuments of Serbia, Belgrade 2002. These documents provide information on the properties falling into the 1st and the 3rd categories, i.e. the most important monuments. The information about religious objects devastated in the March Pogrom was provided by the Information Service of the Serbian Orthodox Diocese of Raška and Prizren.

The March pogrom resulted in devastation of 19 cultural monuments, 6 of which fall into 1st category – churches from the 14th, 15th and 16th centuries, and 16 religious objects without heritage value, which makes a total of 35 cultural properties and churches.

In the period between 1999 and 2004, 15 cultural monuments from the 1st category and 23 from the 3rd were destroyed, which makes a total of 38 cultural properties. The group of cultural properties at risk, i.e. preserved monuments, includes 88 properties: 31 from the 1st and 57 from the 3rd category.

After the latest vandalistic assaults of the Albanian terrorists in March 2004, the number of devastated cultural properties has reached 21 for the 1st and 36 for the 3rd category, which makes a total of 47 monuments and objects. If we take into account all the other destroyed cultural properties, as well as ordinary religious objects,

Документ који објављује Министарство културе Републике Србије у сарадњи са Музејем у Приштини (са измештеним седиштем) уз свесрдну помоћ Информативне службе Рашко-призренске епархије указује на драматично стање хришћанске културне баштине и светиња на Косову и Метохији. У публикацији су изнети подаци о 145 категорисаних и заштићених добара православно-хришћанске сакралне архитектуре и народног грађевинарства. У жељи да се што детаљније представе размере уништавања културне баштине, културним добрима су придодати и подаци о 16 хришћанских светиња уништених током најновијег таласа насиља у марту 2004. године, које стручне службе Републике Србије нису евидентирале као културна добра, али које имају неспоран значај за Српску православну цркву и српски народ на Косову и Метохији.

Поред детаљног увида у размере уништавања и насиља које је почињено марта 2004. године и које је представљено под насловом *Светиње и културна добра уништена у мартовском погрому*, у књизи су још два поглавља: *Уништена и оштећена културна добра на Косову и Метохији у периоду од 1999. до 2004. године* и *Угрожена културна добра на Косову и Метохији*. Све листе културних добара обухваћених овим документом израђене су на основу два званична документа Републике Србије: *Непокретна регистрована културна добра*, стање 31. 12. 1994. године, Република Србија, Републички завод за статистику, Билтен 372, Београд 1995, и *Споменичка баштина Косова и Метохије*, Републички завод за заштиту споменика културе, Београд 2002. Сви подаци се односе само на споменике у првој и трећој категорији, што значи оне најзначајније. Подаци о светињама уништеним у мартовском погрому преузети су од Информативне службе Рашко-призренске епархије.

У мартовском погрому уништено је 19 споменика културе – шест у првој категорији, што значи црквених грађевина из XIV, XV и XVI века и 16 светиња, цркава које нису категорисане, што је укупно 35 споменика и цркава.

У периоду од 1999. до 2004. године уништено је 15 споменика културе у првој категорији и 23 у трећој категорији, што је укупно 38 споменика и објеката. У групи угрожених културних добара, споменика који су сачувани до данас, представљено је 88 културних добара – 31 у првој категорији и 57 у трећој категорији.

Након последњих вандалских насртаја албанских терориста на хришћанске светиње марта 2004, број уништених културних добара у првој категорији попео се на 21, а у трећој категорији на 36, што је укупно 47 споменика и објеката. Ако се имају у виду

the total surpasses 140 cultural monuments, churches and other religious objects.

It is clear that we are facing the **organized and deliberate destruction of monuments and religious objects**, aiming to erase any trace of the Christian civilization and the Serbian cultural heritage in this territory under the interim administration of the UN Mission, belonging to Serbia and Europe. The destruction is accompanied with promotion of false historical data, undue claims to cultural heritage belonging to other peoples and the changing and renaming of geographical names and toponyms. Unfortunately, such a situation met no adequate response from the international professional circles.

As the major problem in the context of continuation of the process of protection and preservation of the Christian cultural heritage in Kosovo and Metohija, we see the **exclusion of Serbian professionals and institutions from the heritage protection system**:

- During the past five years, access to cultural properties and work on their protection was impossible for the exiled Serbian experts;
- For the most monuments and objects no protection has been provided;
- Even in cases where certain kinds of action is possible, contacts with the responsible institutions are reduced, and the effects of curatorship are, thus, negligible;
- Recommended regimes of protection are not being improved nor implemented; measures of protection are not being put into effect, or, to be more precise, they are being **implemented in a discriminative manner**. The Ministry of Culture wants to point to the process of the reconstruction of *kullas* (fortified houses) in Metohija, which is in the course and has been in great part accomplished, as well as to the restoration of two protected mosques – Bayrakli in Peć and Hadum in Đakovica, both from the 1st category – out of three damaged in the military operations at the beginning of 1999. In the same period, not a single process of rehabilitation of devastated or destroyed Christian monuments has been initiated.
- Supervision by responsible higher rank institutions of the Republic of Serbia has been precluded;
- Vandalization of cultural properties is still occurring, but the offenders, of 1999 like those of 2004, have not been condemned never mind apprehended.

Among major problems we would also like to point out are:

- **Disrespect for the international legal acts and**
- **Application of a policy of "double standards" by UNMIK.**

The efforts of Serbia and Montenegro and the Government of the Republic of Serbia, in particular, to establish cooperation with the UNMIK administration in the field of heritage protection in accordance with the international documents regarding the organization of government like the UN Security Council Resolution 1244, or

и сва остала уништена културна добра, као и светиње, коначан број премашује 140 споменика, светиња и објеката.

Јасно је да се ради о **организованом и намерном рушењу споменика и светиња**, чији је циљ да се избрише сваки траг о постојању хришћанске цивилизације и културне баштине Србије на том делу српске и европске територије који се налази под привременом управом Мисије УН.

Као основни проблем у оквиру наставка процеса заштите и очувања хришћанске културне баштине на Косову и Метохији, истичемо **протеривање српских стручњака и установа културе из система заштите наслеђа**:

- током протеклих пет година протераним српским стручњацима онемогућени су приступ и рад на културним добрима;
- за огромну већину споменика и објеката заштита се не врши;
- и тамо где је могуће деловати, контакти са стручњацима су редуковани, а самим тим и ефекти старања симболични;
- прописани режими заштите се не унапређују и не спроводе, мере заштите се не примењују, односно, **примењују се селективно** – Министарство културе указује на процес реконструкције кула у Метохији, који увелико тече и који је добрим делом завршен, и на две обновљене џамије у првој категорији, Бајракли у Пећи и Хадум–џамија у Ђаковици, од три оштећене у току оружаног дејства почетком 1999. године; у истом периоду није покренут процес обнове ниједног девастираног или порушеног хришћанског споменика;
- онемогућена је контрола виших институција Републике Србије;
- вандализам над културним добрима се продужава без икаквих санкција за починиоце, како из 1999, тако и из 2004. године.

Од кључних проблема наводимо:

- **непоштовање међународне правне регулативе, као и**
- **примену политике „дуплих стандарда“ Администрације УНМИК-а.**

Сви досадашњи покушаји Државне заједнице СЦГ и владе Републике Србије да се са Администрацијом УНМИК-а успостави сарадња на заштити културне баштине, а у складу са потписаним међународним документима који се тичу начина организације власти, било да је реч о Резолуцији 1244, или о конвенцијама као што је, пре свега, Хашка конвенција о заштити културних добара у оружаном сукобима (1954), остали су без видљивих резултата.

conventions like the Convention for the Protection of Cultural Property in the event of armed conflict (the Hague, 1954), have yielded no results so far.

For that reason, we are pleading for respect of human rights and freedom of movement and work, as necessary preconditions for the normalization of life and further work on heritage protection, and we are calling for:

- the implementation of international conventions and standards in the field of heritage protection in Kosovo and Metohija;
- ensuring that all the heirs of cultural properties have their heritage protected and respected; this calls for inclusion of the exiled Serbian professionals in the heritage protection system, their full participation in the establishment of mechanisms to ensure shared responsibility;
- continuity of care for already recognized, protected and nominated cultural heritage;
- an assessment of the condition of cultural and natural heritage, drafting of measures of urgent and long-term protection and definition of priorities; adequate physical, legal and professional protection of monuments, protected environment and nature in accordance with the principle of integrated protection of heritage;
- engagement of international expert teams; and
- financial support.

Artistic, cultural and religious heritage of Kosovo and Metohija (both movable and immovable properties) has been exposed to the most severe damages and devastation caused not only by military actions and various acts of vandalism (particularly after the arrival of the UN Mission in 1999), but also owing to intermission or lack of care and maintenance. Neglect caused by current political perplexities, could cause irreparable damage.

We reiterate that the territory of Kosovo and Metohija is a centre of cultural, religious and artistic heritage of the highest value, which is not only a testimony of presence of different religions and civilizations, but also a vital cross-road of cultures. This heritage belongs to the mankind and is thus worth of protection in accordance with the principle of the "European common heritage". Salvaging and preserving the cultural heritage in Kosovo and Metohija is a great challenge and duty to be undertaken by modern Europe.

Зато се залажемо за поштовање људских права и слободу кретања и рада, као основне предуслове за нормализацију живота и за даљу заштиту наслеђа и, очекујемо:

- доследну примену међународних конвенција и стандарда у домену културне баштине на Косову и Метохији;
- заштиту права свих баштиника културних добара на очување властитог наслеђа што налаже повратак српских стручњака у систем заштите наслеђа, њихову пуну партиципацију у успостављању механизма који ће обезбедити поделу одговорности;
- континуитет односа према већ евидентираној, заштићеној и предложеној културној баштини;
- утврђивање стања културне и природне баштине, предлог мера ургентне и дугорочне заштите са листом приоритета, адекватну физичку, правну и стручну заштиту споменика, заштићене околине и природе, применом принципа интегралне заштите наслеђа;
- укључивање међународних експертских тимова и
- финансијску подршку.

Уметничко, културно и сакрално наслеђе Косова и Метохије (покретна и непокретна добра) претрпело је и наставља да трпи најтежа оштећења и уништавања не само од последица ратних разарања и даљих вандалских насртаја (посебно након доласка Мисије УН, 1999. године) већ и због прекида или смањења надзора и одржавања наслеђа. Небрига проузрокована актуелним политичким неизвесностима може проузроковати непоправљиве штете.

Подсећамо да је територија Косова и Метохије седиште културног, сакралног и уметничког наслеђа највише вредности, које не сведочи само о присуству различитих конфесија и цивилизација већ је и витално раскршће култура. То наслеђе припада човечанству и мора бити заштићено и сачувано у складу са принципом европског „заједничког наслеђа“. Спасовање и очување културне баштине на Косову и Метохији, посебно и даље угроженог хришћанског наслеђа, велики је изазов и обавеза савремене Европе.